

O INTÉRPRETE MILITAR NAS COLONIAS FRANCESAS EN ÁFRICA: EDUCACIÓN, ACCESO E ASCENSO THE MILITARY INTERPRETER IN THE FRENCH COLONIES IN AFRICA: EDUCATION, ACCESS AND PROMOTION

Andrea Taboada Rodríguez
Universidade de Vigo
ORCID: [0000-0001-8364-2217](https://orcid.org/0000-0001-8364-2217)
andrea_taboada_26@yahoo.com

[Recibido 10/10/2021; aceptado 14/03/2022]

Resumo

O intérprete militar nativo desempeñou un papel fundamental na misión colonizadora levada a cabo polo goberno francés en Alxeria e en África Occidental Francesa. Os obxectivos deste artigo son describir o perfil profesional do intérprete militar nativo entre os anos 1870 e 1913 e estudar a influencia da naturalización nesta profesión. A través dunha revisión bibliográfica, realizamos unha comparación dos distintos procesos de selección e de promoción dos intérpretes en función de dúas áreas xeográficas coloniais: Alxeria e África Occidental Francesa. Por unha banda, aplicáronse diferentes estratexias en cada colonia segundo o seu contexto social. En Alxeria xa había unha administración forte, un territorio delimitado e unha taxa de alfabetización alta, mentres que en África Occidental Francesa a situación era máis inestable e a educación pasou a ser un pilar fundamental para a formación de intérpretes. Doutra banda, a naturalización servía para controlar as estratexias de selección e o labor do intérprete.

Palabras chave

Intérprete militar, Alxeria, África Occidental Francesa, naturalización

Abstract

The figure of the native military interpreter played a pivotal role during the colonization mission carried out by the French Government both in Algeria and French West Africa. Our aim with this article is to describe the professional profile of the native military interpreter between 1870 and 1913 and to study the influence of naturalization on this profession. Through a literature review, we compare the different selection and promotion processes of interpreters in two colonial geographical areas: Algeria and French West Africa. On the one hand, different strategies were applied in each colony according to its social context. Algeria already had a strong administration, a delimited territory and a high literacy rate, whereas in French West Africa the situation was more unstable and education became a fundamental pillar for the training of interpreters. On the other hand, naturalization served to control both the selection strategies and the work of the interpreter.

Key words

Military interpreter, Algeria, French West Africa, naturalization

1. Introducción, obxectivos e metodoloxía

O intérprete é un deses personaxes que queda relegado a un segundo plano e que, con todo, foi unha engrenaxe fundamental nalgúns episodios históricos. Neste artigo expomos a figura do intérprete militar nativo de Alxeria e de África Occidental Francesa dentro da maquinaria colonial nunha época na que o intérprete era:

[...] l'individu qui sert d'intermédiaire entre deux personnes ne sachant pas la langue l'une de l'autre. L'interprète explique les mots d'une langue par les mots d'une autre langue ; il traduit aussi les écrits d'une langue ou d'un idiome, dans un autre (Rivière *et al.*, 1901, p. 817).

Un dos propósitos principais da colonización do continente africano, ademais dos económicos e dos demográficos, era o civilizador (Ceamanos, 2016, pp. 39-43). Co fin de conseguilo, os intérpretes convertéronse no escaparate do triunfo da colonización (Mopoho, 2005, p. 86) e, por outra banda, axudaban a dominar o territorio de forma efectiva grazas aos seus coñecementos das linguas locais e dos costumes das tribos (Mopoho, 2001, p. 616).

Con todo, os intérpretes nativos debían ser controlados, xa que o seu traballo lles confería un poder que podía volveuse en contra dos intereses dos colonizadores e favorecer os nativos (Mopoho, 2001, p. 622). A fin de evitalo, os franceses estableceron a “naturalización” como instrumento de control: un mecanismo administrativo a través do cal os nativos renunciaban á lei musulmá ou ao seu status persoal para adquirir os dereitos civís franceses (Béquet *et al.*, 1882, p. 341).

Un dos obxectivos do presente artigo é determinar as características xerais da figura do intérprete militar nativo a través das súas funcións e describir, mediante unha comparativa, os mecanismos de acceso e de ascenso a estes postos en Alxeria e en África Occidental Francesa, pero centrarémonos sobre todo no corpo de intérpretes militares de Alxeria.

O outro obxectivo consiste en comprender como se resolve a problemática da escaseza de intérpretes ante a necesidade de dispoñer de intermediarios de confianza. En Alxeria, a confianza considerábase fundamental para poder ascender dentro do corpo de intérpretes militares. Para obtela, os posibles candidatos nativos tiñan que completar o proceso de naturalización.

Limitamos este estudo ao último terzo do século XIX, concretamente ao intervalo entre 1870 e 1913. Contar cos primeiros anos do século XX permite contemplar a aplicación total das medidas aprobadas no século XIX, e inicialo no ano 1870 é debido a que foi o ano no que se instaurou a Terceira República Francesa nun intento de pór fin á inestabilidade política que convulsionou o país dende a Revolución Francesa. No relativo ao noso tema de estudo, a Administración levou a cabo importantes reformas como a reorganización do corpo de intérpretes militares de Alxeria coa Lei do 18 de febreiro do ano 1901 (Rivière *et al.*, 1901, p. 821) ou a organización do sistema educativo en África Occidental Francesa co Decreto do 24 de novembro de 1903 (Lemé, 1906, p. 32).

Este artigo aséntase sobre unha revisión bibliográfica de fontes primarias, como o informe do senador francés, George Garreau (1901), que recolle as reformas destinadas ao corpo de intérpretes militares, e de fontes secundarias, como os artigos de Mopoho (2001 e 2005) sobre a creación do corpo de intérpretes militares en Alxeria e en África Occidental Francesa e mais sobre a percepción que os nativos e a Administración francesa tiñan sobre o intérprete nativo. Outro recurso secundario clásico para abordar a vida dun intérprete nativo africano é a novela de Amadou Hampaté Bâ, *L'étrange destin de Wangrin* (2011). Aínda que o protagonista desta novela era un intérprete civil, non militar, constitúe un exemplo válido para comprobar a porosidade entre as funcións dos intérpretes militares e civís.

2. Contexto histórico e xeográfico de Alxeria e de África Occidental Francesa

As exploracións levadas a cabo a principios do século XIX permitiron coñecer mellor o interior do continente africano (Ceamanos, 2016, p. 33). Xunto co anterior, os avances da medicina e a superioridade dos exércitos europeos propiciaron a expansión colonial destas potencias no continente a finais do século XIX.

Os colonizadores, baseándose no darwinismo social, compartían a idea de que representaban unha raza superior que tiña o deber de levar a civilización a aqueles territorios que non gozaban dela (Ceamanos, 2016, p. 40).

A Conferencia de Berlín de 1884 foi un punto de inflexión que provocou que todas as potencias iniciasen rapidamente o proceso colonizador co obxectivo de ocupar máis territorio que as demais (Ceamanos, 2016, p. 54). Tamén xerou certo malestar entre os franceses que non estaban de acordo con algúns dos puntos acordados, xa que interferían nos seus plans, como a súa intención de unir Senegal e Alxeria (Viard, 1886, p. 7).

Dende o punto de vista dos colonizadores, a colonización deu resposta ás súas necesidades porque lles permitiu desfacerse dos excesos que xeraba a sobreproducción, explotar os recursos naturais, contar con man de obra barata e resolver os seus problemas demográficos (Ceamanos, 2016, p. 146). Dende o punto de vista dos colonizados, as consecuencias da colonización foron:

[...] la aculturación, los profundos cambios sociales, la segregación racial, la modificación de la producción para satisfacer las exportaciones coloniales, la construcción de mercados cautivos, la explotación de materias primas y mano de obra, el deterioro del medio ambiente o una urbanización descontrolada (Ceamanos, 2016, p. 148).

Ademais destas, outra consecuencia foi a repartición e a división arbitraria do territorio segundo os intereses europeos (Ceamanos, 2016, p. 151). Esta división provocou numerosos conflitos porque non se respectaron os límites tradicionais africanos, separáronse etnias que debían manterse xuntas ou uníronse etnias rivais (Ceamanos, 2016, p. p. 149). Porén, en contrapunto, os colonizadores levaron consigo o progreso no que á medicina, á educación e ás infraestruturas se refire (Ceamanos, 2016, p. p. 148).

Francia declaroulle a guerra a Alxeria en 1830 aproveitando unha ofensa por parte do *dey*¹ de Alxer a un cónsul francés (*Le Moniteur*, 1830, p. 2). A partir de aí comezou o proceso de colonización de Alxeria, que se estendeu dende a etapa monárquica, pasando polo Segundo Imperio para finalizar coa Segunda República en 1870.

No século XIX, Alxeria xa estaba delimitada ao oeste por Marrocos, ao leste por Tunisia e ao sur polo deserto do Sáhara (Malleterre *et al.*, 1900, pp. 4-9). Estaba dividida en tres departamentos: Oran, Alxer e Constantine, que á súa vez se dividían en circunscricións e en municipios. Neses departamentos instaurouse o sistema administrativo da metrópole:

[...] avec la hiérarchie des préfets, sous-préfets et maires, l'échelonnement de la justice en cours d'appel, tribunaux, justices de paix, la division en évêchés et paroisses, le régime scolaire et tous les services accessoires qui assurent le fonctionnement régulier d'une bonne administration (Malleterre *et al.*, 1990, p. 9).

Este sistema foise implantando paulatinamente nos territorios que xa estaban totalmente sometidos. Os colonizadores franceses tamén dividiron o territorio en función das culturas que estaban presentes na zona. Había un territorio civil, onde se agrupaba a poboación sedentaria, e un territorio militar, que englobaba aquelas rexións nas que a poboación era nómade. Á súa vez, o territorio civil dividíase en municipios que podían ser de tres tipos: municipios de pleno exercicio, municipios mixtos e municipios nativos. Nos primeiros, a maioría da poboación era francesa e o seu sistema administrativo era igual que o da metrópole. Nos municipios mixtos, o número de franceses era menor e insuficiente para configurar unha administración municipal como a da metrópole e a poboación estaba gobernada por un administrador francés. Por último, nos municipios nativos, os colonos franceses eran a excepción. Os territorios militares adoitábanse dividir en circunscricións ou en tribos e estaban dirixidos pola Oficina de Asuntos Árabes.

En 1875, os colonizadores franceses instalados en África Occidental Francesa levaron a cabo as primeiras operacións de recoñecemento en Mauritania e conformaron as colonias de Guinea francesa, Costa do Marfil e Dahomey. Entre os anos 1887 e 1904 conquistaron o Alto Volta e as rexións que se sitúan entre o Níxer e Chad (Delafosse *et al.*, 1931, pp. 231-232).

En 1895 naceu a idea de crear un Goberno xeral, que nun primeiro momento só se estendía por Senegal, Guinea francesa, Costa do Marfil e por aqueles territorios xa ocupados do Sudán francés, que co Decreto do 18 de outubro de 1904 pasaron a denominarse Alto Senegal e Níxer (Delafosse *et al.*, 1931, pp. 315-317). Finalmente, África Occidental Francesa agrupaba a Senegal, Guinea francesa, Costa do Marfil, Dahomey (actual Benín) e algúns territorios de Níxer e do Sudán francés, o actual Malí (Buoche, 1988, p. 129). En 1920 integráronse tres colonias máis: Mauritania, Níxer e o Alto Volta, actual Burkina Faso.

Administrativamente, o territorio de África Occidental Francesa estaba conformado por circunscricións, dirixidas por un administrador, subdivididas en distritos máis pequenos,

¹ Título do xefe de goberno de Alxer.

que se correspondían cos antigos principados anteriores á colonización, aínda que algúns se fusionaron (Zuccarelli, 1973, pp. 213-220). Entre os anos 1855 e 1930 elixíanse os xefes dos distritos entre aqueles que por dereito tradicional podían reinar, só houbo algúns casos excepcionais nos que un intérprete ocupou ese lugar (Zuccarelli, 1973, p. 221).

3. O corpo de intérpretes militares

Na etapa colonial, que comprende dende os primeiros contactos entre os franceses e os africanos no século xv ata o proceso de independencia das colonias en 1950 (Bandia, 2005, p. 960), orixinouse a profesión de intérprete nas zonas costeiras, debido aos intercambios comerciais (Mopoho, 2001, p. 615). Os intérpretes nativos aprendían o idioma, ben por contacto cos europeos, ben mediante unha formación de intérprete en Europa, grazas aos viaxeiros que lles daban esa oportunidade (Mopoho, 2001, p. 616). O labor intermitente de intérprete e a súa formación cambiaron coa colonización, xa que os exploradores e os misioneiros precisaban guías que os axudasen a orientarse e a comunicarse coas tribos coas que se topaban ao seu paso, aínda que logo fosen despedidos cando finalizaba a misión (Mopoho, 2001, p. 616). O senador Garreau recoñeceu o papel dos intérpretes militares nesas primeiras exploracións do interior do continente africano:

Les interprètes militaires constituent en effet en Algérie un corps d'élite qui, de tous temps, a fourni à la colonie des explorateurs scientifiques éminents. Ils ont jusqu'à présent participé à toutes les entreprises et l'influence française n'a jamais fait un pas dans les milieux indigènes sans leur active intelligence et courageuse collaboration. (Garreau, 1901, p. 2).

Coa creación das institucións educativas, o número de nativos que dominaban o francés era cada vez maior. Porén, en Alxeria, tamén aumentaba o número de franceses que dominaban o árabe (Duvergier, 1854, p. 74).

Cando os colonizadores comprenderon que os intérpretes eran unha das pezas fundamentais para conseguir unha dominación efectiva do territorio, prescindiron de intérpretes independentes e formaron un corpo estable e unido á Administración francesa (Mopoho, 2001, p. 616). Establecéronse dous corpos de intérpretes distintos: por unha banda, o dos intérpretes civís, que se subdividía en intérpretes xudiciais e en tradutores-intérpretes xurados, e, doutra banda, o dos intérpretes militares (Larcher, 1903, p. 650), obxecto do noso traballo.

Os intérpretes militares desempeñaban o papel de mediadores non só lingüísticos, senón tamén culturais, xa que respectar as tradicións dos nativos facilitaba a aceptación e a inserción dos franceses no territorio colonizado. Un exemplo atopámolo no capítulo 11 de *L'étrange destin de Wangrin*, no que Gordane, un comandante de circunscrición, lle pregunta a Wangrin cal é o protocolo a seguir ante a morte do xefe de provincia, Brildji Madouma Thiala:

Le commandant Gordane demanda à Wangrin ce qu'il convenait de faire, conformément à la tradition. « Si Brildji n'avais pas été déjà inhumé, lui répondit Wangrin, vous auriez dû honorer son enterrement de votre présence. Mais puisqu'il a voulu un enterrement discret, il vous suffira de m'envoyer présenter vos condoléances à ses veuves, orphelins

et parents. Si, en outre, vous offriez une bête à immoler en vue de nourrir les étrangers qui viendront de partout manifester leur douleur devant la perte d'un homme tel que Brildji, ce serait de très bonne politique. Tout le monde apprécierait votre geste » (Bâ, 2001, p. 144).

Algunhas das funcións administrativas dos intérpretes militares consistían en obter información da cidadanía, ler a correspondencia ou documentos redactados a man e interrogar prisioneiros (*Service d'état-major*, 1903, p. 93). Tamén se requiría a súa presenza en momentos clave como a sinatura de tratados, transaccións comerciais, negociacións e estudos etnográficos (Mopoho, 2001, p. 616).

Ademais, nas escolas, mediaban entre o profesorado e o alumnado para facilitar a aprendizaxe, exercían como profesores de interpretación e asegurábanse de que os nenos falasen francés entre eles (Bouche, 1966, pp. 238-239).

3.1. Graos e mecanismos de acceso e de ascenso de Alxeria

En 1830, os intérpretes destinados ao exército francés en Alxeria recrutábanse en Francia e eran antigos diplomáticos, antigos oficiais de tropas mamelucas e graduados da *École royale des langues orientales* (Mopoho, 2001, p. 617). Con todo, co paso do tempo, o número de intérpretes resultou ser insuficiente e a administración francesa viuse obrigada a contratar nativos e estranxeiros (Duvergier, 1854, p. 74).

Co Decreto ministerial do 3 de novembro do ano 1845 creouse oficialmente o corpo de intérpretes do Exército de África (Rivière *et al.*, 1901, p. 821). Así e todo, durante os anos previos a este decreto, aínda que ningunha lei o regulase, si que había un corpo de intérpretes ben estruturado no que cada intérprete ocupaba un determinado posto, segundo as súas aptitudes (Mopoho, 2011, p. 617). Conforme a xerarquía militar, o corpo de intérpretes militares estaba dividido nas categorías de oficial e suboficial (Garreau, 1901, p. 4). Dentro da categoría de oficial, o grao máis alto era o de intérprete principal, que se correspondía, na xerarquía militar, co rango de comandante. Os seguintes graos dentro desa categoría eran o intérprete de primeira clase, que se correspondía co rango de capitán, o intérprete de segunda clase, que equivalía ao rango de tenente, e o intérprete de terceira clase, que coincidía co grao de subtenente. En canto á categoría de suboficial, o grao de intérprete en prácticas equivalía ao rango de axudante. Con todo, antes da reforma do corpo de intérpretes militares de 1901, esta categoría denominábase intérprete auxiliar e estaba dividida en primeira e en segunda clase (Bacri, 1888, pp. 91-92).

Para poder acceder ao corpo de intérpretes en prácticas, primeiro era necesario superar unhas oposicións (Garreau, 1901, p. 5). Os candidatos debían achegar coa súa solicitude un certificado de nacemento, un certificado de moralidade expedido polo alcalde da zona e un certificado de servizos prestados como persoal militar (Bastien, 1904, p. 216). Tamén debían ter como mínimo 18 anos, estar en boa condición física, ter cumprido un ano de servizo militar, e ser francés, súbdito francés ou súbdito tunisiano (Garreau, 1901, p. 5).

En Alxeria, todos os nativos se consideraban franceses; porén, non chegaban a selo plenamente, xa que se tiñan que ater á lei musulmá ou ao seu status persoal (Béquet *et al.*,

1882, p 341). Aínda que sobre o papel, considerábanse cidadáns franceses e exercían os seus dereitos políticos, non tiñan a nacionalidade, polo que non podían gozar dos dereitos civís franceses (Coquery-Vidrovitch, 2001, p. 291). En consecuencia, estes individuos foron denominados *sujet français* (súbditos franceses).

Na táboa seguinte recóllense as probas tanto orais como escritas que tiñan que superar os candidatos para poder acceder á categoría de intérprete en prácticas:

TIPO PROBA	DE	COMPETENCIAS	EXAME
Escrita	Especialidade (lingüística e tradutora)		Traducir do francés ao árabe un documento oficial ou un extracto dunha obra.
			Traducir do árabe ao francés un documento oficial ou un extracto dunha obra.
			Escribir unha redacción en francés.
			Realizar un ditado.
	Cultura xeral	Resolver un problema de aritmética.	
		Responder a unha batería de preguntas de xeografía e de topografía.	
Oral	Especialidade (lingüística e tradutora)		Ler e traducir á vista un texto impreso ou manuscrito en árabe.
			Responder a unha serie de preguntas sobre a lectura.
			Realizar uns exercicios de gramática.
			Ler e traducir un texto manuscrito do árabe ao francés.
		Conversar cun nativo.	
Cultura xeral	Responder a unha serie de 25 preguntas de: xeografía de África e de Francia, aritmética e topografía.		

Táboa 1: Exame de acceso ao corpo de intérpretes militares do Exército activo (Bastien, 1904, pp. 216-219)

Os candidatos que superasen estas probas debían xurar: «Je jure d'interpréter *fidèlement* les pièces ou discours que je serai chargé de traduire, et d'en garder le secret» (Rivière *et al.*, 1901, p. 822). Segundo as leis anteriores á Lei do 18 de xaneiro de 1901, os intérpretes en prácticas podían ser despedidos unha vez terminada a súa misión ou por cuestións de disciplina (Bacri, 1888, p. 92). Con todo, coa reforma de 1901, os intérpretes en prácticas só podían ser despedidos por asuntos de disciplina ou por non teren os coñecementos necesarios para desempeñar ese cargo (Rivière *et al.*, 1901, p. 822).

Para acceder á categoría de oficial, os candidatos non tiñan que realizar ningunha proba. Porén, só podían optar a ela os cidadáns franceses e aqueles nativos que xa foran naturalizados (Garreau, 1901, p. 5). A naturalización formaba parte da política de asimilación directa que aplicou a Administración francesa entre os séculos XIX e XX para converter en cidadáns franceses a todos os colonos africanos (Bruschi, 2005, p. 503) e para asegurarse de que todos os intérpretes nativos fosen fieis á súa causa, xa que precisaban poder confiar en que non ían manipular a información. Un informe para o emperador Napoleón III do 6 de marzo de 1854 evoca esta inquietude:

Les fonctions de l'interprétation, en rendant un agent l'intermédiaire obligé de mesures politiques ou de plans d'opérations militaires, exigent naturellement qu'elles ne soient accordées qu'à des nationaux, et à des hommes sur la fidélité et la discrétion desquels on puisse compter. (Duvergier, 1854, p. 74).

A figura do intérprete nativo xeraba desconfianza tanto entre os propios nativos como entre os colonizadores franceses. Por unha banda, os nativos esperaban que os intérpretes mediasen ao seu favor, xa que a súa profesión lles concedía unha posición privilexiada dende a que podían influír nos colonizadores (Mopoho, 2005, pp. 82-83); os xefes tradicionais considerábanos usurpadores porque os intérpretes tiñan nas súas mans máis poder ca eles ou porque rompían a liña de sucesión tradicional (Mopoho, 2005, p. 84). Doutra banda, algúns colonizadores, a pesar de veren nos intérpretes o triunfo da colonización, tratábanos con superioridade e non confiaban neles (Mopoho, 2005, p. 86).

Os intérpretes de terceira clase eran elixidos entre os intérpretes en prácticas naturalizados franceses ou cidadáns franceses que xa cumpriran dous anos de prácticas (Garreau, 1901, p. 5). Con todo, antes da reforma do 18 de xaneiro de 1901, tiñan que transcorrer dez anos antes de que un candidato puidese solicitar o ascenso (Bacri, 1888, p. 91). Os intérpretes de segunda clase eran elixidos entre os intérpretes de terceira clase con dous anos de experiencia no grao anterior (Rivière *et al.*, 1901, p. 822). En canto aos intérpretes de primeira clase, unha parte elixíase entre os intérpretes de segunda clase que xa prestaran como mínimo catro anos de servizo nese grao e a outra parte nomeábase arbitrariamente. Por último, seleccionábanse os intérpretes principais entre aqueles intérpretes de primeira clase que xa levaban catro anos nese grao.

Os intérpretes de primeira, de segunda e de terceira clase, aínda que non estivesen sometidos a unha proba de acceso, debían realizar un exame cada dous anos, xunto cos intérpretes en prácticas, para comprobar a súa adquisición de competencias e determinar quen podía promocionar (p. 822):

TIPO DE PROBA	EXAME
Escrita	Traducir do francés ao árabe un documento oficial ou un fragmento dunha obra.
	Traducir do francés ao árabe.
	Escribir unha redacción en francés.
Oral	Ler e traducir á vista un texto mecanografado ou manuscrito en árabe.
	Responder a unha serie de preguntas sobre a lectura.
	Realizar uns exercicios de gramática.
	Ler e traducir un texto manuscrito do árabe ao francés.
	Conversar cun nativo.

Táboa 2: Exame de avaliación do corpo de intérpretes militares do Exército activo (Bastien, 1904, pp. 214-216)

Ofrecemos a continuación o marco lexislativo relativo ao corpo de intérpretes militares de Alxeria das épocas descritas neste artigo, coas figuras e cos rangos asociados a cada etapa.

PERÍODO HISTÓRICO E LEI	RESUMO
<p>Monarquía</p> <p><i>Arrêté ministériel du 3 novembre 1845.</i> <i>Création d'un corps d'interprètes militaires.</i></p> <p>Modificacións: <i>Arrêté du 30 mai 1846.</i> <i>Arrêté du 24 juillet 1846.</i> <i>Arrêté du 17 février 1848.</i> <i>Arrêté du 5 décembre 1848.</i></p> <p>Fonte: Pinson de Ménerville (1853, pp. 370-371).</p>	<p>Graos</p> <ul style="list-style-type: none"> -<i>interprète en chef</i> (suprimiuse coas modificacións do 17 de febreiro de 1848) -<i>interprète principal</i> -<i>interprète ordinaire de 1re classe</i> -<i>interprète ordinaire de 2e classe</i> -<i>interprète ordinaire de 3e classe</i> -<i>interprète auxiliaire de 1re classe</i> -<i>interprète auxiliaire de 2e classe</i> -<i>interprète temporaire</i> (intérprete nativo que contrataba o gobernador xeral cando os seus servizos eran necesarios). <p>Mecanismos de acceso</p> <ul style="list-style-type: none"> -Para acceder ao grao de intérprete auxiliar, os candidatos debían contar co visto e prace da comisión de exame, realizar unha proba de acceso, ser maiores de 18 anos, xustificar a súa integridade moral e saber ler e escribir en francés e en árabe. -Para acceder ao grao de <i>interprète ordinaire de 3e classe</i>, tiñan que pasar un exame de acceso, contar co visto e prace da comisión de exame e ser maiores de 21 anos. <p>Mecanismos de ascenso</p> <ul style="list-style-type: none"> -Os intérpretes ascendían respectando a orde de graos. -Cada ano celebrábase un exame para decidir que candidatos podían promocionar.
<p>Segundo Imperio Napoleónico</p> <p><i>Décret impérial du 4 février 1854 sur l'organisation du corps des interprètes de l'armée d'Algérie.</i></p> <p>Modificacións: <i>Arrêté du ministre de la guerre du 5 février 1854.</i></p> <p>Fonte: Duvergier (1854, pp. 75-76).</p>	<p>Graos</p> <ul style="list-style-type: none"> -<i>interprète principal</i> -<i>interprète de 1re classe</i> -<i>interprète de 2e classe</i> -<i>interprète de 3e classe</i> -<i>interprète auxiliaire de 1re classe</i> -<i>Interprète auxiliaire de 2e classe</i> <p>Mecanismos de acceso</p> <ul style="list-style-type: none"> -Para poder acceder ao grao de intérprete auxiliar, os candidatos debían ter máis de 18 anos, xustificar unha moralidade irreprochable e ser elixidos pola comisión de exame. -Só podían acceder á categoría principal aqueles candidatos naturalizados ou cidadáns franceses. <p>Mecanismos de ascenso</p> <ul style="list-style-type: none"> -Só podían promocionar aqueles intérpretes que tivesen prestado 2 anos de servizo no grao inmediatamente inferior ao que querían acceder. -Para promocionar á categoría de intérprete principal, os intérpretes tiñan que pasar 3 anos como intérpretes de primeira clase.

	<p>-Os intérpretes que contasen cunha recomendación do gobernador xeral podían ascender directamente;</p> <p>-A comisión de exame decidía cada 2 anos que candidatos podían ascender.</p>
<p>Segundo Imperio Napoleónico</p> <p><i>Décret impérial du 4 juin 1862.</i></p> <p>Fonte: Bacri (1888, pp. 90-92).</p>	<p>Graos</p> <p><i>-interprète principal</i></p> <p><i>-interprète de 1re classe</i></p> <p><i>-interprète de 2e classe</i></p> <p><i>-interprète de 3e classe</i></p> <p><i>-interprète auxiliaire de 1re classe</i></p> <p><i>-interprète auxiliaire de 2e classe</i></p> <p>Mecanismos de acceso</p> <p>-Para poder acceder ao grao de intérprete auxiliar, os candidatos debían ter máis de 18 anos, xustificar unha moral irreprochable e ser elixidos pola comisión de exame.</p> <p>-Só podían acceder á categoría principal aqueles candidatos naturalizados ou cidadáns franceses.</p> <p>-Os intérpretes auxiliares que non estivesen naturalizados podían acceder ao grao de intérprete de terceira clase despois de 10 anos de servizo e sempre que estivesen dispostos a ser naturalizados.</p> <p>Mecanismos de ascenso</p> <p>-Só podían ascender aqueles intérpretes que prestasen 2 anos de servizo no grao inmediatamente inferior ao que querían acceder.</p> <p>-Para promocionar á categoría de intérprete principal, os intérpretes tiñan que pasar 3 anos como intérpretes de primeira clase.</p> <p>-Os intérpretes que contasen cunha recomendación do gobernador xeral podían ascender directamente.</p> <p>-A comisión de exame decidía cada 2 anos que candidatos podían promocionar.</p>
<p>Terceira República</p> <p><i>Décret du 27 décembre 1886, portant création d'un corps spécial d'interprètes de réserve.</i></p> <p>Fonte: Service d'état-major (1913).</p>	<p>Graos</p> <p><i>-officier- interprète principal</i></p> <p><i>-officier-interprète de 1re classe</i></p> <p><i>-officier-interprète de 2e classe</i></p> <p><i>-officier-interprète de 3e classe</i></p> <p><i>-interprète stagiaire</i></p> <p>Mecanismos de acceso</p> <p>-Os candidatos debían demostrar a súa integridade moral, ter sido membro do Exército activo ou da Reserva do Exército territorial e comprometerse a seguir unha formación do Exército activo.</p> <p>-Só podían acceder aqueles intérpretes naturalizados ou cidadáns franceses.</p> <p>-Os candidatos que interpretasen ao árabe eran contratados directamente de entre os antigos intérpretes do Exército activo.</p>

	<p>-Os candidatos que interpretasen a outra lingua distinta do árabe debían aprobar unhas oposicións.</p> <p>Mecanismos de ascenso</p> <p>-Os intérpretes de terceira clase accedían despois de estar 4 anos nese grao e de ter realizado dous períodos de instrución.</p> <p>-Os intérpretes de segunda clase promocionaban a través dunha recomendación.</p> <p>-Os intérpretes principais eran recrutados de entre os intérpretes principais do Exército activo.</p>
<p>Terceira República</p> <p><i>Loi du 18 février 1901 portant réorganisation du corps des interprètes militaires.</i></p> <p>Modificacións:</p> <p><i>Décret du 13 juin 1901.</i></p> <p>Fontes: Garreau (1901, pp.4-6); JORF (1901, p. 3768).</p>	<p>Graos</p> <p><i>-officier-interprète principal</i></p> <p><i>-officier-interprète de 1re classe</i></p> <p><i>-officier-interprète de 2e classe</i></p> <p><i>-officier-interprète de 3e classe</i></p> <p><i>-interprète stagiaire</i></p> <p>Mecanismos de acceso</p> <p>-Os candidatos que quixesen acceder ao grao de intérprete auxiliar debían aprobar unhas oposicións; ser francés, súbdito francés ou súbdito tunisiano; xustificar unha moralidade irreprochable; cumprir polo menos un ano de servizo militar e presentar un certificado de servizos prestados como persoal militar.</p> <p>-Só podían acceder á categoría oficial aqueles intérpretes naturalizados ou cidadáns franceses.</p> <p>Mecanismos de ascenso:</p> <p>-Os intérpretes ascendían respectando a orde de graos.</p> <p>-Os candidatos debían cumprir 2 anos de servizo no grao inmediatamente inferior ao que querían acceder.</p> <p>-Os candidatos que quixesen promocionar ao grao de intérprete de primeira clase debían cumprir 4 anos como intérpretes de segunda clase.</p> <p>-Elixíase aos intérpretes principais entre os de primeira clase que xa cumpriran catro anos nese grao.</p> <p>-Agás os intérpretes principais, os demais debían realizar un exame cada 2 anos para avaliar as súas competencias. Estes exames servían para decidir quen ascendía.</p>

Táboa 3: Marco legislativo relativo ao corpo de intérpretes militares de Alxeria

3.2. Graos e mecanismos de acceso e de ascenso de África Occidental Francesa

A Administración colonial de África Occidental Francesa adscribía os seus empregados a dous estamentos: o nativo e o xeral (Mopoho, 2001, p. 619). O estamento nativo englobaba a todos os empregados de orixe non francesa e estaba dirixido polo gobernador xeral, mentres que o estamento xeral reunía a todos os funcionarios europeos e estaba suxeito ao ministerio colonial. Esta clasificación servía para distribuír os intérpretes en dúas categorías: a europea e a nativa, aínda que en África Occidental Francesa non había unha lexislación clara en canto ao status persoal dos nativos.

Segundo a intervención do deputado senegalés François Carpot (*Chambre des députés*, 1912, pp. 3282-3284), conforme á Lei do 24 de abril de 1833, nas colonias, as persoas libres ou que obtivesen a liberdade podían exercer os seus dereitos civís e políticos. Os colonos puideron entón participar nas eleccións e acceder a postos públicos ou do Exército. Ante o crecente número de nativos asimilados, as administracións locais e algúns tribunais como o de Dakar solicitaron que só puidesen votar aqueles nativos que xa foran naturalizados, pero o Tribunal de casación sentenciou que os nativos non eran cidadáns franceses, senón súbditos franceses que podían votar.

A pesar desta xeneralización, noutras leis si se establecía unha diferenza entre os nativos que eran cidadáns e os que non o eran. Ese era un dos propósitos do mecanismo xurídico do *indigénat*, que en teoría recollía os novos delitos que só se cometían nas colonias a mans dos nativos, pero que na práctica era un instrumento de control que lle permitía ao Estado francés manter o seu dominio na zona (Merle, 2004). Entre os castigos contemplados estaban a reclusión, as multas e a expropiación. Como a principios do século xx en África Occidental aínda non había unha lei que regulase a naturalización, esta denegábaselles aos nativos porque en teoría xa eran cidadáns franceses (*Chambre des députés*, 1912, p. 3284). Tamén na teoría, aqueles que non fosen cidadáns franceses, non podían ser soldados ou funcionarios e, porén, moitos éranos.

O corpo de intérpretes de África Occidental Francesa non presentaba unha clasificación homoxénea. O grao de intérprete principal chegou a ter un total de 5 clases, pero non en todos os países que conformaban África Occidental Francesa. Dahomey, Mauritania, Guinea francesa, Costa do Marfil e Alto Senegal e Níxer tiñan en común as clases de intérprete principal de primeira e segunda clase (Mopoho, 2001, p. 625). Con todo, Dahomey e Mauritania incluían unha clase superior (en Dahomey: *interprète en chef* e en Mauritania: *interprète principal hors classe*) e en Guinea francesa, Costa do Marfil, Dahomey e Mauritania había intérpretes de terceira e mesmo de cuarta clase, aínda que só en Costa do Marfil (Mopoho, 2001, p. 625).

En canto ao seguinte grao, do mesmo xeito que en Alxeria, o corpo de intérpretes de todos os países que conformaban África Occidental Francesa constaba de intérpretes de primeira, de segunda e de terceira clase, e mesmo chegaron a ter unha cuarta clase. Con todo, Dahomey, Mauritania e Costa do Marfil tiñan unha quinta clase e a Administración de Dahomey e de Costa do Marfil contemplaba unha sexta. En canto aos intérpretes auxiliares, había tres clases, aínda que en Guinea francesa, en Dahomey e en Costa do Marfil houbo unha cuarta clase e en Guinea francesa unha quinta (Mopoho, 2011, p. 626). Por último, en Guinea francesa e en Costa do Marfil estableceron un último grao que agrupaba os intérpretes en prácticas.

O mecanismo de acceso ao corpo de intérpretes seguiu unha estratexia diferente á aplicada en Alxeria. Antes da conquista de Alxeria xa había un sistema educativo autónomo que se mantiña grazas ás congregacións relixiosas, e o 40 por cento da poboación masculina sabía ler e escribir (Colonna, 1972, pp. 200-201). Con todo, como a taxa de analfabetismo en África Occidental Francesa era considerable, a educación pasou a ser

un dos eixos principais da actividade colonizadora que, posteriormente, se converteu nun requisito de acceso ao corpo de intérpretes militares (Mopoho, 2001, p. 618).

Aínda que se consideraba que a educación era un dos piares fundamentais para a difusión do pensamento francés, o sistema educativo en África Occidental Francesa presentaba algunhas carencias antes da reforma educativa de 1903. Por unha banda, existía un problema de base; a metrópole (Bouche, 1998, p. 249) e a administración colonial (Lemé, 1906, p. 8) non se preocupaban por conseguir que o alumnado das colonias se mostrase leal a Francia mediante a adquisición dos valores franceses. O gobernador xeral era a única persoa que tiña a autoridade necesaria para decidir se se abría unha escola ou non, excepto no caso das escolas relixiosas (Bouche, 1998, p. 244), e, así e todo, nos protectorados a Administración só recomendaba a apertura de escolas que despois puña en mans de suboficiais ou de intérpretes (Lemé, 1906, p. 9).

Ademais, as colonias non posuían os recursos financeiros suficientes para poder abrir e manter as escolas, e os pais negábanse a enviar os seus fillos a eses centros (Bouche, 1998, p. 245). Isto debíase en parte a que a maioría das escolas que se abriron nos inicios da colonización estaban dirixidas por congregacións relixiosas (Bouche, 1998, p. 250). Con todo, esta resistencia pasou a ser un dos moitos delitos que contemplaba o *indigénat*, que incluía no seu código sancións para os pais que se negasen a levar os seus fillos á escola (Bouche, 1998, p. 246).

Doutra banda, o persoal educativo non estaba cualificado para esta tarefa. Nos inicios da colonización, tal e como deixaba entrever René Lemé (1906), o persoal docente das escolas abertas polo Goberno francés formaba parte do corpo militar.

O primeiro impulso á educación en Senegal veu da man do xeneral Faidherbe, quen en 1856 abriu a coñecida como *École des otages* (que en galego significa literalmente “Escola de hóspedes”, pero o seu significado tamén se pode comprender como “Escola de reféns”) en Saint Louis, aínda que co paso do tempo abríronse outras noutros puntos da xeografía colonial francesa, como por exemplo en Kayes (Lemé, 1906, p. 5). Nun principio esta escola só estaba pensada para os fillos dos xefes e das persoas influentes das tribos. Este non é un dato fútil, xa que, tanto esta escola, como as súas réplicas, tiñan tres obxectivos fundamentais. O primeiro era controlar os xefes e as persoas influentes, e, por extensión, a poboación mediante a retención dos seus fillos nese centro. Este argumento atópase na novela *L'étrange destin de Wangrin*:

Les Français craignaient cependant un revirement possible de la part des chefs et notables du pays en faveur d'Yorsam, si jamais celui-ci obtenait le moindre avantage militaire sur les troupes françaises. Pour se garantir contre cette éventualité, ils créèrent l'École des otages, à Kayes, où ils envoyèrent de gré ou de force tous les fils de chefs et de notables (Bâ, 2001, p. 18).

O segundo era o control ideolóxico, xa que os colonizadores pretendían espertar un sentimento de afecto cara a Francia e crear unha *élite indigène* que predicase os seus ideais. Outro exemplo atopámolo tamén en Bâ (2001, p. 19), porque o protagonista

aseguraba estar orgulloso das súas propias tradicións. Por último, o terceiro obxectivo era suplir a falta de intérpretes (Lemé, 1906, p. 5).

No ano 1961, cambiou o seu nome por un máis diplomático: *École des fils de chefs et des interprètes*, e permitiu o libre acceso dos fillos de xefes e de todos os alumnos que presentaban aptitudes para ser intérpretes (Delafosse *et al.*, 1931, p. 152). Esta nova denominación salientaba o papel do intérprete no taboleiro da expansión colonial. Esta escola foi clausurada no ano 1871, aínda que abriu de novo en 1893 (Lemé, 1906, p. 9).

Entre os anos 1856 e 1903, os mellores alumnos das *Écoles des otages* eran mobilizados cando se requirían os servizos dun intérprete, aínda que algúns non chegaban a completar a súa formación (Mopoho, 2001, p. 618). Outros requisitos de acceso eran: ter como mínimo entre 18 e 25 anos, demostrar un dominio básico do francés, ter unha moralidade irreprochable e presentar un certificado de aptitude física (Mopoho, 2001, p. 619). Co Decreto do 24 de novembro de 1903, as *Écoles normales* foron as encargadas de formar os intérpretes (Lemé, 1906).

O Decreto do 1 de outubro de 1901 sobre a organización dun corpo local de intérpretes para os *Affaires Indigènes* da Guinea Francesa (JOGF, 1901, p. 10) estipulaba requisitos de ascenso que quizais se poden extrapolar ao mecanismo de promoción empregado para os intérpretes militares nos demais países que conformaban África Occidental Francesa. Elixíanse os intérpretes das clases oficiais entre os intérpretes auxiliares e os intérpretes en prácticas entre os antigos alumnos das escolas que sabían ler e escribir en francés. Só podían ascender os candidatos que foran previamente seleccionados e respectando a orde de graos. Os intérpretes da categoría oficial ascendían unha vez cumpridos tres anos na clase inferior, aínda que esta norma podía quedar invalidada se o intérprete xustificaba ter exercido outro emprego. Os intérpretes auxiliares e os intérpretes en prácticas eran despedidos cando xa non se requirían os seus servizos ou por cuestións disciplinarias, como xa evocamos anteriormente.

4. Conclusións

Como puidemos comprobar, os mecanismos de acceso e de promoción que aplicaron as administracións de Alxeria e de África Occidental Francesa eran heteroxéneos, posto que o contexto social de cada territorio era diferente. A finais do século XIX, Alxeria xa gozaba dunha certa estabilidade administrativa e territorial. Ademais, grazas a institucións como a *École royale des langues orientales*, o número de franceses que dominaba a lingua árabe aumentaba, o que facía diminuír o número de intérpretes nativos precisos para cubrir esa necesidade. A complexidade e densidade do sistema colonial en Alxeria creou unha estrutura administrativa moi forte; por esta razón, para poder acceder ao grao máis baixo, o intérprete de prácticas, os candidatos tiñan que aprobar unhas oposicións para demostrar que cumprían os requisitos necesarios para poder ser un intérprete militar (Garreau, 1901, p. 5).

Pola contra, en África Occidental Francesa aínda non había unha estrutura administrativa consolidada nin un territorio totalmente delimitado. Ademais, as incursións no territorio africano avivaban a necesidade de contar con intérpretes nativos (Mopoho,

2001, p. 616). Ante esta situación, a Administración francesa optou por unha estratexia diferente: a educación pasou a ser un dos piares fundamentais nos territorios xa ocupados, xa que coa creación de centros educativos os colonizadores aseguraban a continuidade do seu obxectivo civilizador (Lemé, 1906, p. 11). Nos centros como as *Écoles des otages* a finais do século XIX e as *Écoles normales* a principios do século XX ensinábanelles a profesión de intérprete a aqueles que presentaban as aptitudes necesarias. Con todo, as *Écoles des otages* tamén servían para evitar as posibles revoltas da poboación nativa e para forzar a aceptación do colonizador francés mediante a retención dos fillos dos xefes das tribos neses centros. Noutras palabras, os fillos dos xefes das tribos eran os reféns do sistema colonial.

«Il est d'un intérêt assez piquant de voir un Musulman nous exposer, en qualité de Français, l'évolution de l'antique islam dans l'Afrique française du Nord» reaccionaba o autor dun artigo de prensa (Auvray, 1906, p. 1) ante a publicación do libro *Les Musulmans français du nord de l'Afrique* (1906) de Ismaël Hamet, intérprete naturalizado francés de orixe alxeriana. Auvray deixa entrever así a forza das conviccións etnocentristas da época. Este tipo de posicións indica ata que punto a naturalización podería considerarse como un mecanismo de control para asegurar que o intérprete nativo realizaba correctamente o seu traballo e non favorecía as tribos colonizadas.

Porén, aínda que é certo que a naturalización lles confería aos intérpretes nativos a capacidade de gozar dos mesmos dereitos civís que os franceses da metrópole e ser *de iure* cidadáns franceses, *de facto* aínda non o eran, xa que a sociedade francesa non os consideraba os seus iguais.

Á luz deste artigo podemos concluír que a colaboración dos intérpretes militares nativos foi clave dentro do proxecto colonial elaborado pola Administración francesa. Isto débese a que os intérpretes estiveron presentes en cada unha das etapas da colonización: dende as primeiras interaccións coas tribos, ata a consolidación da Administración francesa na que interviñeron como persoal administrativo e docente. Con todo, a figura do intérprete atopábase nunha especie de limbo, porque a Administración seguía dubidando da súa profesionalidade, mesmo cando a naturalización pretendía controlar a súa actividade laboral.

Bibliografía

- AUVRAY, J. 3-03-1906. «L'actualité: musulmans français». En *Le Phare de la Loire*, n.º 23 326, p. 1. [retronews.fr/journal/le-phare-de-la-loire/3-mars-1906/1761/2940679/1?from=%2Fsearch%23allTerms%3D%2522isma%25C3%25AB%2520hamet%2522%26sort%3Dscore%26publishedBounds%3Dfrom%26indexedBounds%3Dfrom%26page%3D1%26searchIn%3Dall%26total%3D88&index=8. Última consulta: 08-05-2021].
- BÂ, Amadou Hampâté 2001. *L'étrange destin de Wangrin ou Les Roueries d'un interprète africain*. París: Éditions 10/18.
- BACRI, Léon 1888. *Écoles et emplois publics en Algérie. Guide du candidat aux fonctions publiques en Algérie, conditions à remplir, fonctions, règles disciplinaires*,

- traitement, avancement, etc.* París: Challamel et Cie Éditeurs. [gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k166033f/f96.item. Última consulta: 01-05-2021].
- BANDIA, Paul. F. 2005. «Esquisse d'une histoire de la traduction en Afrique». En *Meta*, vol. 50, n.º 3, pp. 957-971. [erudit.org/fr/revues/meta/2005-v50-n3-meta979/011607ar. Última consulta: 05-02-2021].
- BASTIEN, Paul 1904. *Les carrières administratives des jeunes gens*. París: Albert Fontemoing. [gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5482084g/f228.item.r=%22examen%20oral%20militaire%22. Última consulta: 01-05-2021].
- BÉQUET, Léon & DUPRÉ, Paul 1882. *Répertoire du droit administratif. Tome premier*. París: Paul Dupont. [gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5657089r/f6.item.r=naturalisation#. Última consulta: 03-04-2021].
- BOUCHE, Denise 1966. «Les écoles françaises au Soudan à l'époque de la conquête 1884-1900». En *Cahiers d'Études africaines*, vol. 6, n.º 22, pp. 228-267. [persee.fr/doc/cea_0008-0055_1966_nº_6_22_3066. Última consulta: 05-02-2021].
- BOUCHE, Denise 1998. *Histoire de la colonisation française. Tome second*. París: Fayard.
- BRUSCHI, Francesca 2005. «Politique indigène et administration au Sénégal». En *// politico*, vol. 70, n.º 3, pp. 501-522. [jstor.org/stable/43099947?seq=1#metadata_info_tab_contents. Última consulta: 05-02-2021].
- CHAMBRE DES DÉPUTÉS 12-19-1912. *Journal officiel de la République française. Débats parlementaires*. Chambre des députés: compte rendu in-extenso. [gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6470827h/f1.item.r=%22indig%C3%A8ne%20citoyen%20fran%C3%A7ais%22. Última consulta: 03-04-2021].
- CEAMANOS, Roberto 2016. *El reparto de África. De la Conferencia de Berlín a los conflictos actuales*. Madrid: Los Libros de la Catarata.
- COLONNA, Fanny 1972. «Le système d'enseignement de l'Algérie coloniale» En *Archives Européennes de Sociologie*, vol. 13, n.º 2, pp. 195-220. [www.jstor.org/stable/23998582?seq=1#metadata_info_tab_contents. Última consulta: 19-06-2021].
- COQUERY-VIDROVITCH, Catherine 2001. «Nationalité et citoyenneté en Afrique Occidentale Française: originaires et citoyens dans le Sénégal colonial». En *Journal of African History*, vol. 42, n.º 2, pp. 285-305. [jstor.org/stable/3647263?seq=1#metadata_info_tab_contents. Última consulta: 03-04-2021].
- DELAFOSSÉ, Maurice, MARTINEAU, Alfred & TERRIER, Auguste 1931. *Histoire des colonies françaises et de l'expansion de la France dans le monde. Tome IV*. París: Librairie Plon e Société de l'histoire nationale. [gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1100274d/f11.item. Última consulta: 28-03-2021].
- DUVERGIER, J. B. 1854. *Collection complète des lois, décrets, règlements et avis du Conseil d'État. Tome LIV*. París: A. Guyot et Scribe. [gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5492370r/f81.item.r=%22d%C3%A9cret%20sur%20l'organisation%20du%20corps%20des%20interpr%C3%A8tes%22. Última consulta: 01-05-2021].

- GARREAU, George 31-01-1901. «Rapport fait au nom de la Commission de l'armée chargée d'examiner le projet de loi, adopté par la Chambre des Députés, ayant pour objet la réorganisation du Corps des interprètes militaires». En Sénat (ed.), *Impressions : projets, propositions, rapports...* Paris: Imprimerie du Sénat, pp. 1-7.
[gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k3200525m/f1.item.r=concurs%20de%20recrutement%20des%20interpr%C3%A8tes%22interpr%C3%A8te%22. Última consulta: 01-05-2021].
- GOVERNEMENT GENERAL DE L'AFRIQUE OCCIDENTALE FRANÇAISE 1904-10-01. *Bulletin administratif du Gouvernement général de l'Afrique occidentale française*. Saint-Louis: Imprimerie du Gouvernement.
[gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5670236p/f88.item.r=%22indig%C3%A9nat%22afrique%20occidentale%20fran%C3%A7aise. Última consulta: 03-04-2021].
- HAMET, Ismaël 1906. *Les Musulmans français du Nord de l'Afrique*. Paris: Librairie Armand Colin. [gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k206937h?rk=21459;2. Última consulta: 13-06-2021].
- JOGF [Journal officiel de la Guinée Française] 1901-10-01. *Journal Officiel de la Guinée française*. Conakry: Imprimerie du Gouvernement.
[gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9775237q/f10.image.r=interpr%C3%A8te?rk=236052;4. Última consulta: 06-05-2021].
- JORF [Journal officiel de la République française] 1901-06-19. *Journal officiel de la République française : lois et décrets*. Paris: Imprimerie de Gouvernement.
[gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k63497393/f4.item.r=%22d%C3%A9cret%20du%204%20juin%201862%22#. Última consulta: 09-06-2021].
- LARCHER, Émile 1903. *Traité élémentaire de législation algérienne. Tome I*. Paris: Arthur Rousseau.
[gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1263167r/f11.item.r=%22interpr%C3%A8tes%20judiciaires%22Alg%C3%A9rie. Última consulta: 02-05-2021].
- LE MONITEUR 1830-04-21. «Manifeste contre Alger». En *Le constitutionnel*, p. 2.
[retronews.fr/journal/le-constitutionnel/21-avril-1830/22/468659/2. Última consulta: 14-04-2021].
- LEMÉ, René 1906. *L'enseignement en Afrique occidentale française*. Paris: Imprimerie typographique Corbeil. [gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1100330k/f5.item. Última consulta: 10-04-2021].
- MALLETERRE, Gabriel & LEGENDRE, Pierre 1900. *Livre-atlas des colonies françaises à l'usage de l'enseignement des colonies. Colonies de la mer méditerranée : Algérie et Tunisie, écoles françaises du Levant*. Paris: Librairie Ch. Delagrave.
[gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k943071d/f3.item.r=guyane%20interpr%C3%A8tes. Última consulta: 28-03-2021].
- MERLE, Isabelle 2004. «De la "légalisation" de la violence en contexte colonial. Le régime de l'indigénat en question». En *Politix*, vol. 17, n.º 66, segundo trimestre 2004. L'État colonial. pp. 137-162. [persee.fr/doc/polix_0295-2319_2004_num_17_66_1019. Última consulta: 02-04-2021].
- MOPOHO, Raymond 2001. «Statut de l'interprète dans l'administration coloniale en Afrique francophone». En *Meta*, vol. 46, n.º 3, pp. 615-626.

- [erudit.org/en/journals/meta/2001-v46-n3-meta158/003658ar/. Última consulta: 05-02-2021].
- MOPOHO, Raymond 2005. «Perception et autoportrait de l'interprète indigène en Afrique coloniale française». En *Linguistica Antverpiensia* n. ° 4, pp. 77-92. [<https://lans-fts.uantwerpen.be/index.php/LANS-TTS/article/view/128>. Última consulta: 01-05-2021].
- PINSON DE MENERVILLE, Charles-Louis 1853. *Dictionnaire de la législation algérienne : manuel raisonné des lois, ordonnances, décrets, décisions et arrêtés publiés au « Bulletin officiel des actes du gouvernement » du 5 juillet 1830 au 31 décembre 1852*. Argel: Madame Philippe. [gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k54709126/f7.item.r=interprete. Última consulta: 09-06-2021].
- RIVIÈRE, Hippolyte-Ferréol, WEISS, André, FRENNELET, H. 1901. *Pandectes françaises : nouveau répertoire de doctrine, de législation et de jurisprudence*. Paris: A Chevalier-Marescq et Cie. [gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5778837w/f826.item.r=%22arr%C3%AAt%C3%A9s%20minist%C3%A9riel%20du%203%20novembre%201845%22. Última consulta: 01-05-2021].
- SERVICE D'ETAT-MAJOR 1913. *Réserve et armée territoriale. Officiers et assimilés*. Paris: Henri Charles-Lavauzelle. [gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6209903t/f91.image.r=%22interpr%C3%A8tes%20de%20la%20r%C3%A9serve%22?rk=107296;4. Última consulta: 01-05-2021].
- VIARD, Edouard 1886. *La France et la Conférence de Berlin*. Paris: Charles Bayle. [gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k166759k/f1.item. Última consulta: 06-03-2021].
- ZUCCARELLI, François 1973. «De la chefferie traditionnelle au canton : évolution du canton colonial au Sénégal – 1855-1960». En *Cahiers d'Études africaines*, vol. 13, n.º 50, pp. 213-238. [persee.fr/doc/cea_0008-0055_1973_num_13_50_2710. Última consulta: 26-05-2021].